

Kulturgeografiska perspektiv på torpen efter torparna

– 1900-talets dolda historier i herrgårdarnas marginaler

Inledning

Ofta beskrivs torpens historia utifrån berättelser om 1800-talets torparfamiljer som slet på sina små jordbruk och att många av dessa torp sedan blivit idylliska sommarestugor. Vi vill stanna upp lite i perioden som var mellan tiden då torpen beboddes av jordbrukande torpare som gjorde dagsverken åt markägaren och tiden då sommartorparna vilar ut med en kaffe på trappen. För de två faserna är inte hela historien om dessa platser. Denna mellanfas har dock sällan studerats eller ens dokumenterats. Vi ska därför gräva djupare kring torpen under 1900-talet för att visa vilka som faktiskt använt torpen under den här mellanfasen under efterkrigstiden och framåt och förstå mer om den här dolda delen av torpens historia. I tidigare studier, litteratur och media har det ibland skymtat fram

att torpen, förutom att vara torparnas eller sommartorparnas, också kan ha varit platser för de gamla, ”tokiga” och skygga. Att de har varit, och fortfarande kan vara platser i marginalen där lite andra livsformer funnits eller finns. I förhållande till den huvudgård dit torpet hörde, låg torpen oftast på marginella platser i gårdens utkanter, längs med vägar eller i skogen på utmarken. Studiens torp ligger således i marginalen såväl tidsmässigt och rumsligt som socialt.

Vår utgångspunkt baseras på kulturgeografisk forskning om ägostrukturers påverkan på förändringar i landskapet. Det vill säga att stora jordägare, och deras önskan att hålla ägorna samlade, ofta inneburit ett konserverat landskap med ålderdomlig prägel (Svensson 2005; Lagerqvist 2011). Vi har valt att undersöka just herrgårds-

Figur 1: Vad hände egentligen med torpen på vägen mellan att de var torparnas torp till att de försvann helt eller blev idylliska sommartorp? (Annika Strandin Pers, 2019).

torpen då jordägandets specifika förutsättningar, förutom torpens generella marginalitet och enkla karaktär, ger en bra ingång till att studera platser där olika levnadssätt (och därigenom historier) och andra grupper kan ha existerat, mer eller mindre frivilligt, i de stora ägornas fysiska och sociala marginaler.

Genom studien kan vi lyfta fram andra historier och grupper som varit med och format herrgårdslandskapen. Landskap som idag ofta betraktas som värdefulla kulturmiljöer men där fokus ofta lagts på herrskapets liv och hem (Lindvall 2004) och mer sällan på helheten och platsens speciella geografi. Dessutom, i studier och beskrivningar av landsbygdens kulturmiljöer rent generellt har livet under senare delen av 1900-talet sällan dokumenterats eller uppmärksamats (Agnidakis *et al* 2018). Studien kan nyansera den traditionella bilden av herrgården och dess historia och göra den mer komplex.

Artikeln undersöker herrgårdstorpen och dess skiftande befolkning sedan torparna flyttat därifrån och de förlorade sin funktion som jordbruksenhet för godsens och blev en plats för annat. Vad hände egentligen med torpen på vägen mellan att de var torparnas torp till att de försvann helt eller blev idylliska sommatorp? Vilka typer av platser blev torpen under 1900-talet? Vilka var det som bodde kvar i dessa enkla små stugor? Vi vill studera detta för att komplettera historien om torpen genom att berätta om torpen och dess användare under det vi kallar *mellanperioden* för att på så sätt visa vilka som faktiskt genom sitt användande av torpen bidragit till dessas bevarande in i den nu pågående sommar-torpstiden.

Torphistoria och traditionellt kulturarvsfokus

Torpens historia börjar som små ofria jordbruk som uppläts mot dagsverksplikt vid adelns herrgårdar under 1600-talet, för att ge arbetskraft och utökad nyodling åt jordägaren. Kring 1800-talets mitt nådde torpbebyggelsen sin kulmen. Det fanns då omkring 100 000 torp i Sverige och ungefär en sjundedel av landets befolkning bodde i torp. Från mitten av 1800-talet började antalet torpare minska pga förändringar inom samhälle och jordbruk. När torparna minskade i antal lades marken ofta direkt under huvudgården medan stugorna såldes eller hyrdes ut. Delar av torpbebyggelsen fortsatte alltså att vara uthyrd som bostäder (Elgeskog 1945; Bäck 1992; Lagerqvist 2011), men vilka som egentligen bodde där har tidigare forskning inte helt utrett. I och med 1943 års nya arrendelagstiftning förbjöds dagsverken som arrendebetaling. Dagsverkstorpet upphörde som juridiskt begrepp och med det även till stor del torparen som yrkeskategori (Anderberg & Bäärnhielm 1965). När vi skriver om torpare handlar det om dem som brukade torpen inom detta system.

1900-talets urbanisering och modernisering av samhälle och jordbruk ledde till att torp övergavs eller fick andra funktioner. Från 1960-talet började stora delar av torpstugorna att användas, och betraktas, som sommarstugor. Lagerqvist (2011) har visat att det framförallt är de stora jordägarna som gods och bruk som behållit sina ägor samlade och inte styckat av sina torp under stora delar av 1900-talet. Godsens ägare tycks ofta ha strävat efter att bibehålla ägorna, en strävan som

af Kleen (2009) tydligt visat finns kvar än idag. Herrgårdstorpen förblev alltså ofta oavstyckade och fortsatte att hyras ut. Bebyggelsen har därför ofta inte moderniserats med t ex el och avlopp eller förändrats i så stor utsträckning.

Torpens utveckling till sommarstugor har tidigare behandlats (Lagerqvist 2011). Vi är intresserade av den mindre kända utvecklingen fram till, och vid sidan av den utvecklingen. Studier kring herrgårdstorpens nutida existens är sparsam men lyfter vikten för såväl ägare som kulturmiljövärd av att husen är bebodda. Men nya hyresgäster ställer nya krav på standardförbättringar. Pergament (2004) har bland dagens herrgårdsägare noterat upplevelser av att de avlägsna torpen utan moderna bekvämligheter är svåra att hyra ut och tycks attrahera t ex missbrukare, kriminella och el-allergiker. Tidigare studier beskriver att herrgårdarna idag allmänt anses vara ett värdefullt kulturarv. Ofta står dock enbart huvudbyggnaden i fokus och dessa beskrivs ofta som konst- och arkitekturhistoriska artefakter (Lindvall 2004).

Forskning har uppmärksammat den smala syn som ofta finns kring vilken eller vems historia som betraktas som bevarandevärd kulturarv (Ashworth *et al* 2007; Harrison 2013). Här är begreppet *Authorized Heritage Discourse* (Smith 2006) centralt. Det innefattar dominerande idéer om vad värdefullt kulturarv är och har en tydlig fokus på gamla, vackra objekt och elitens historier. Trots en utveckling mot ett bredare, mera mångfacetterat och inkluderande kulturarvsbegrepp tenderar kulturmiljöbeskrivningar fortsatt vara exkluderande med denna traditionella elit- och objektfokus (Pet-

tersson 2003; Atkinson 2008; Waterton 2010). Därför behövs alternativa och mer inkluderande historieskrivningar kring våra kulturmiljöer.

Att fånga torpens mellanperiod

Den här artikeln baseras på intervjuer angående torp som hört till lite större jordägare. Urvalet baseras på kontakter som förmedlats genom en bred förfrågan till herrgårdsägare i Småland, Närke och Sörmland. Detta gav kontakt med lokalhistoriskt kunniga personer kopplade till en herrgård i Smålands skogstrakter och ett bruk i Närkes skogstrakter.

Vi fick ingen kontakt med någon herrgård i Sörmland och vände oss därför till en hembygdsförening för att inte förlora en kontext med mer storstadsnära torp. Den kontakten gav tillfälle att genomföra två gruppintervjuer med en hembygdsförening angående torp inom en socken i Sörmland. Vi har även genomfört en mindre enskild intervju med en person med kunskaper om boende på torp kring en herrgård i Sörmland. Vi väljer att inte säga mer om exakt var, för att vi lovat att materialet ska vara anonymiserat, då en del historier och livsöden kan uppfattas som problematiska eller privata. Utöver studierna i dessa områden har vi gått igenom källor som hembygdsrörelsens torpinventeringar och folkminnesuppteckningar angående boende i torp från år 1900 och framåt.

Ett utmanande projekt

När vi planerade studien anade vi att det kunde bli utmanande. Alla forskningsprojekt är beroende av det källmaterial som

finns att tillgå. I den här undersökningen var det en fråga som var extra påtagligt närvarande. Från tidigare forskning (Lagerqvist 2011) visste vi redan från start att torpen och de som bott där i olika tider ofta är lite dolda i historiska källor. Torpen innefattar platser och människor som inte dokumenterats så väl i olika källmaterial för att de har varit utanför makten, de stora resurserna och de centrala delarna av en gård. De glider därför ofta under radarn. Perioden för torpen som vi försöker fånga, med användningen av torpen efter torparna, har dessutom än mer sällan dokumenterats ordentligt. Det är därför ett svårt ämne att gräva i. Parallellt med de andra frågeställningarna i projektet funderade vi mycket på vad vi egentligen kunde få reda på om torpen och dess användare under den här mellanperioden utifrån de källor som finns att tillgå.

Svårigheten ligger alltså lite i hela projektets natur: att studera platser och människor i marginalen, det som är skiftande, brokigt och lite vid sidan av, och det är också det som är svårt att hitta såklart. Men det är ju också det som är spännande, och som gör att det känns viktigt att faktiskt försöka hitta och förstå de olika berättelser och öden som finns och som bygger upp torpens, och en jordägares eller bygds, historia. Arbetet har därför karaktäriserats av att samla pusselbitar, söka med ljus och lykta och via omvägar, gräva lite här och var, ta oss igenom stora mängder källmaterial med väldigt lite konkret resultat och tänka, och tänka om, utifrån metod och källor.

Kartans och minnets betydelse i intervjuernas värld

Det är framförallt kombinationer av olika källmaterial, som kartstudier tillsammans med intervjuer, som varit den viktigaste vägen genom projektet. Kartmaterial, och framförallt ekonomiska kartan från 1940- och 50-talen, har varit centralt. Den har varit särskilt viktig som en del i våra intervjuer. Kartorna har nämligen hjälpt oss att ställa frågor men än viktigare, hjälpt respondenterna att komma på, minnas och berätta om de torpställen som funnits i trakterna. Genom kartorna har respondenterna som vandrat med finger och ögon genom landskapet och allt eftersom berättat om de ställen de minns och har information om. Också nedskrivna minnen och lokalhistoriska skildringar har hjälpt till. För det är just i människors minnen som det som vi söker finns. Och här blir det en kamp mot tiden. Många av dem som vi skulle ha behövt prata med för att verkligen kunna gräva i detta är för gamla för att minnas, eller lever inte längre. Flera som vi pratat med har uttryckt det tydligt, ”ni skulle ha hunnit prata med den och den, de kunde allt om alla som bodde i bygden”. Kunskapen om den här perioden och de här ödena riskerar att försvinna i och med att den framförallt finns i minnet hos folk i trakten. Och när de inte finns kvar längre, då finns bara den förenklade historien kvar. Kartan har också varit ett metodologiskt hjälpmedel när det initialt har varit svårt att få respondenterna att rent spontant berätta om olika öden och liv på de små ställena. För ibland tar det lite emot att berätta, särskilt om mer eländiga eller problematiska historier, även om personerna är döda och vi lovat att anonymisera.

Minnen och berättande

Två av våra huvudinformeranter var män. I deras berättelser tycker vi oss se ett fokus på männen på torpen medan kvinnor och barn ofta saknas eller endast omnämns kort, i form av att vara fru, syster eller barn. Liknande narrativ är även synligt i genomgången av hembygdsrörelsens dokumentation av torpen och de som levtt där (och i historieberättande rent generellt, Smith 2006). I den gruppintervju som vi sedan genomförde deltog ett antal kvinnor ur en hembygdsförening i Sörmland. I deras minnen och berättelser förmedlas mer kvinnoöden och mer om familjerna. Att bredda representationen av informanter möjliggjorde således ett sätt att bredda berättelserna som förmedlas och hitta tidigare tystnader. Vidare, i intervjuerna tycks det finnas ett något mer tillåtande sätt att se på lite tokiga personer, att de får bo kvar och vara som de är, om de kommer från trakten. Å andra sidan finns en större skepsis mot udda människor som kommer utifrån och bosätter sig på torpen. De senare ”andra”, som är inflyttade, beskrivs lite hårdare och kan i materialet därför framstå som mer problematiska. Informanter känner möjligen starkare lojalitet och förbindelse till personer som de är släkt eller lokalt bekanta med eller har koppling till. Därav kan de vara mer förlåtande angående det annorlunda eller problematiska, eller mer ovilliga att berätta om det. Detta har varit viktigt att vara medveten om i analysen, att narrativen kring de som bodde på torpen kan skilja sig åt utifrån vem historien handlar om och vem som berättar.

När torpinventeringarna tappar intresset

En källa som vi hoppades mycket på var hembygdsrörelsens dokumentation av torp, som pågått sedan 1960-talet och resulterat i tusentals skrifter om torpen runt om i landet (Lagerqvist 2013). I vår genomgång av ett 40-tal torpinventeringar synliggörs någonting som försvårar undersökningen men som också är intressant att notera. Det tycks som att intresset att redovisa vem som bott på dessa platser minskar i och med att torparna försvinner. Brukare och användning av torpen därefter beskrivs inte alls eller i korta ordalag, som ”dottern bor idag kvar” eller ”huset används som fritidshus”. Ofta räknas inga personer alls upp från efterkrigstiden (även om stugan inte stod tom), och sällan nämns yrkeskategori. Det gör det svårt att veta mer om dem som bebott torpen i senare tid, men visar just att mellanfasen som vi är intresserade av ofta uppfattats som mindre värd att dokumentera. Kanske är det för att tiden efter torparna upplevs som för nära vår egen tid?

På genomfart eller en slutstation

Torpens tillgänglighet i och med torpsystemets upphörande och dess specifika förutsättningar som billiga, enkla och avsides lokaler har gjort dem till en plats för olika typer av liv. Vi har varit intresserade av att förstå hur, eller av vem, torpstugorna användes i mellanperioden. I materialet kan vi se några användare och användningar som återkommer. Våra kategoriseringar av dessa är, som kategorier är, förenklade och kan rent empiriskt gå in i varandra.

Ättlingar till sista brukaren

En kategori av torpanvändare som vi kan se på flera håll under mellanperioden och som ger en kontinuitet till platserna är boende som är ättlingar till sista dagsverks-torparen eller senare brukare. Ofta stannar de kvar på sin torpstuga men det finns också exempel på hur de som stannar kvar i trakten väljer att flytta till bättre torpstugor som blir lediga eller flyttar lediga stugor i bra skick till bättre lägen. Funktionen under släktens tid på torpet kan ha växlat mellan permanent- och sommarboende, och någon i släkten har ofta varit den som friköpt stället. Ett exempel är ett torp som friköptes på 1930-talet. Idag används det som sommarboende av barnbarnet till sista brukaren som också var den som friköpte det. Det finns även en del som på senare tid köpt tillbaka torp där en själv, ens föräldrar eller andra släktingar levtt men andra haft emellan.

Ensamma äldre personer

Torpstugorna blev efter att torparsystemet försvann ofta bostad för ensamma äldre personer (ofta änkor, ibland bodde de ihop). Här levde de kvar under ofta mycket enkla förhållanden samtidigt som moderniteter som rinnande vatten och avlopp blev standard i närliggande samhällen. Det berättas om hur de ensamma äldre försörjde sig genom att plocka bär och annat i skogen. En äldre man plockade körsbär på andra övergivna torp för att sälja. En ensam kvinna kallades för kransgumman då hon brukade plocka saker i skogen och gjorde girlanger och kransar som hon sålde på torget i Stockholm. De här perso-

nerna har en tydlig plats i de minnen från barndomen som våra informanter återgett. Från 1960-talet beskrivs lite skrämmande minnen som den arga gubben som bodde i torpstugan bredvid skolan och skrämde skolbarnen eller den ilska gubben som bodde i skogen och skrek och hotade när de gick förbi. Andra minnen är ljusa som hur kyrkoverksamheten anordnade utflykter med barnen i trakten där de på vintrarna gick upp till en änka som bodde på ett av torpen som låg långt upp i skogen. Barnen sjöng och hon spelade sedan på en stor speldosa och bjöd barnen på kornv.

Både fältstudier och torpinventeringar visar att många av torpen till slut beboddes av barn till torparen eller sista brukaren. De bodde kvar tills de blir riktigt gamla och dör eller flyttar in till ett mer modernt boende i samhället. Efter det går torpen in i andra skepnader som sommarhus eller rivs. Få bor där permanent efter det. Vi kan se att den yngre generationen ofta valde att flytta in till samhället vid giftermål och familjebildning och det verkar som att torpstugan inte sågs som en plats för en modern familj under senare delen av 1900-talet. Kvar i stugan efter föräldrarnas bortgång blev ibland en ogift son eller dotter, ännu oftare förekommer beskrivningar av flera ogifta syskon som tillsammans bodde kvar (se också Dackling 2018).

Syskontorpen

I stora syskonskaror, som i ett exempel nio syskon, ansågs det inte som något underligt att tre bröder blev kvar med en syster som skötte hushållet åt dem. Syskonfamiljerna levde inte bara på de torp där de växte upp utan har i några fall även flytt-

tat och tagit över ett annat torp. Ofta levde de både på jordbruk och olika typer av lönearbete, de bodde ihop hela livet och fick aldrig några barn eller annan familj. Syskontorp förekommer under hela undersökningsperioden och den sista syskonskaran i vår undersökning levde kvar så till slutet av 1980-talet. Ett exempel berättar om en syskonfamilj med fyra syskon som alla bodde i en torpstuga tills de gick bort i slutet på 1970-talet. Två av bröderna jobbade med torpens jordbruk, en annan var grovarbetare och systemen jobbade med hushållet. Vi fick också reda på att det fanns en hel del alkoholdrickande i stugan men vår informant tryckte på att de var ”kända människor i bygden och goda yrkesmän”. Ett tag bodde det fem vuxna i den lilla torpstugan, vilket antagligen inte gav så mycket svängrum. En av bröderna, som var mer ”melankolisk”, hängde sig i ett av uthusen i torpet. Stämningen mellan syskonen i de olika syskonfamiljerna beskrivs ibland också som ansträngd.

Syskonboende på torpen tycks ha inneburit att torpen och dess innevånare stannade lite i tiden. De fortsatte ofta att bruka de små marginella jordarna. Det berättas om hur brödrapar fortsatte att plöja sina marker med häst. Det blir alltså något slags cementerande i att vara syskon och bruka torp, då de fortsätter i gamla hjulspår, för att det räcker. En barnfamilj däremot skulle troligtvis snarare behöva utöka, förbättra, modernisera och blicka framåt på ett annat sätt. I jämförelse tycks just syskontorpen fortsätta som små jordbruk längre än andra.

”Löst folk”

Vi kan i materialet se att det i avsidig stugor förekom enskilda personer eller familjer med korta stannperioder som inte var väl sedda av folk i bygden. De här beskrivningarna förekommer över hela perioden. Ibland antyds alkoholism eller psykisk sjukdom som förklaring till missanpassningen. Dessa kortvariga personer eller familjer har av grannar upplevts som störande eller udda, som den skogsarbetande krigsveteranen som också var konstnär och körde motorcykel och skrek och hotade dem som kom i närheten av hans stuga. De beskrivs ibland som ”löst folk” eller med epitet som anspelar på deras religion eller ursprung, som ”Tysken” som kom och gick utan att man visste vad han egentligen jobbade med, olika starkt religiösa personer och den ”finska familjen, som hade ilska hundar och som grannarna upplevde som problematiska”. Många med korta stannperioder som kom och försökte sig på att försörja sig på t ex torvbrytning, skogskörning eller föda upp kycklingar var enligt informanterna vinddrivna udda individer som inte alltid passade för yrket eller livet på torpet. Egentligen kan dessa ses som en undergrupp till arbetarkategorin nedan.

Arbetare

Under mellanperioden används många av torpen som boende för olika arbetare eller arbetarfamiljer som kunde vara knutna till jordägarens eller andra närbelägna skogsbruk, bruksverksamhet, sågverk och fabriker. Torpstugorna kan då i vissa fall räknas som tjänstebostäder och personerna eller familjerna bodde kvar så länge som an-

Figur 2: Efter att torpen slutat fungera som bostad har de ibland fått fylla andra funktioner som t ex som scoutstugor. (Annika Strandin Pers, 2019)

ställning fanns, vilket gör villkoren ganska lika torparnas. Dessa familjer och personer kan ha använt sig av torpens odlingar men huvudförsörjningen torde kommit från andra arbeten. Det finns en ganska stor variation i hur länge dessa arbetarfamiljer stannar i en och samma stuga.

Så länge jordägare eller andra arbetsgivare i trakten behövde torpställena som tjänstebostäder fanns ett flöde av personer och familjer som fortsatte bo permanent i dem. I fältstudieområdet i Närke har ägare till fabriker och skogsbruk haft torpställena som arbetarbostäder fram till och med senare delen av 1970-talet. Det har gjorts att många av stugorna behållits som

permanentboende längre jämfört med fältstudieområdet i Småland där stugor rivits eller blivit fritidshus i större utsträckning under efterkrigstiden. Ett exempel på detta kan ses i Närkestorpet som efter att torparfamiljen flyttat därifrån först brukades av en småbrukarfamilj. Därefter flyttade det in en familj där pappan jobbade på jordägarens fabrik. Denna arbetarfamilj bodde där i fem år omkring tidigt 1960-tal och efter dem flyttade en annan arbetare in och bodde på torpet i cirka fem år. Därefter stod stället tomt ett tag. Det blev sedan friköpt och bebos nu av släkten som friköpte stället på 1970-talet.

Föreningsliv

Ett lite annorlunda öde för torpen är att de övergår från vanlig bostad till att börja användas som olika typer av samlingslokaler. I denna övergång kan vi alltså se att de inte längre riktigt betraktas som funktionsdugliga bostäder, och börjar istället användas som jaktstugor, scoutstugor, danslokaler eller häng för ungdomar och övernattningsstugor på vandringsleder under efterkrigstiden. De får här ett annat funktionellt, och socialt, värde och var troligtvis passande genom att de var enkla och billiga lokaler i avskilda lägen. Ofta tillhörde dessa ställen fortfarande den större jordägaren som fortsatte att hyra ut det. Ibland har ägandet övergått till annan ägare som kommun eller hembygdsförening. Liknande historier om torp som samlingslokaler för scouter, vandrare, motorcykelklubbar och ungdoms- och dansverksamheter beskrivs i hembygdsvåringsens torpinventeringar (se t ex Andersson & Engström 1984; Lilla Edets hembygdsförening 1985; Huddinges Hembygdsförening 1999).

Fristad

De billiga stugorna utgör med tiden också en lockelse för människor som har en önskan om att söka sig tillbaka till jord och skog och bort från det moderna livet inne i samhällen, förorter och städer. Vi kan se exempel på enskilda individer eller par som flyttar ut till torpen permanent för att jobba inom kreativa yrken eller med odlingar och ”knåpa” ihop sitt liv. Vissa projekt blev kortlivade, andra har idag utvecklats till större anläggningar som ekologiska visningsgårdar och hönserier. Motiven att

flytta till torpen tycks kunna vara såväl livsstilsmässiga som ideologiska. I ett exempel motiveras köpet av torpet både med koppling till barndomsminnen från uppväxt i torpmiljöer och de ”Syrentorp” dit arbetarförfattare under 1930- och 40-talen sökte sig för att skriva och samlas (se diskussion om syrentorp i Lo-Johansson 1957).

Resurssvaga individer

Torp har på grund av sin rent generellt enkla standard, storlek, belägenhet och mängd ansetts som relativt billigt och tillgängligt boende (Lagerqvist 2011). Vi ser detta som en överlag viktig del i hur, av vem och varför torpen används under mellanperioden. Här kopplas alltså, mer eller mindre, de andra kategorierna ihop. Vi kan också se mer konkreta exempel på torpen som hem för resurssvaga grupper i berättelser om individer och familjer som flyttat krig under 1900-talets första hälft och änkor och ensamma mammor med barn under exempelvis 1950- och 60-talen. Vi har sett exempel där ensamma mammor med barn fick hjälp från samhället för att kunna flytta från det mycket enkla torpet till modernare hyreslägenhet. Att samhället valde att aktivt gå in för att hjälpa just här pekar mot att det troligtvis inte längre ansågs som tjänlig bostad för en barnfamilj. Torpstugornas dåliga standard och hygienproblem var ju redan kända utifrån rapporter som *Lortsverige* från 1938 (Nordström 1938). Det finns även berättelser om dem som sökt sig till torpen som billigt boende under senare tid, som familjer som levt på små inkomster.

Kronologi och samtidighet

I det insamlade materialet kan vi ana några tidsmässiga mönster som är värda att notera. Vi kan se att torp börjar omvandlas till sommarboende från 1950-tal och framåt. En del friköptes först och blev sen sommarhus, andra tvärt om. Från 1950-talet och framåt räknas alltså allt fler stugor som ej längre behövda eller passande som permanentboende, men det fanns fortfarande stugor som fortsatte att bebos så i decennier. Friköpning sker från cirka 1920-talet och fram till och med 1980-talet. De specifika årtalen kan variera lite, och t ex bero på den lokala kontexten som att jordägaren hade behov av arbetskraft. Det som framförallt framgår är att under mellanperioden växlar de som bor på torpen ofta och torpen uppvisar en stor bredd i användare och funktioner. Detta mönster minskar i tydlighet framför allt sedan torpen friköps men även när de blev sommarhus avtar detta och de boende stannar kvar längre. Särskilt senare delen av 1960-talet och 70-talet tycks vara en period av skiften. Flera av de tidigare boenden dör eller flyttar då till närliggande samhällen pga ålderdom, eller om de är yngre för att gifta sig och bilda familj. Därefter blir stugan ofta sommarhus, står tom ett tag eller rivs. Rent generellt har många torp rivits eller lämnats till förmultning, ibland redan direkt efter sista torparen flyttade men även efter kortare eller längre existens i det vi kallar mellanperioden.

Vi vill också lyfta den förändring som sker i antalet personer som levt i dessa oftast små stugor. Torpen under dagsverksperioden rymde ofta en stor mängd personer, med såväl stora familjer och inhyses

(Lagerqvist 2011). Under mellanperioden kan vi se stora familjer men också en tydlig förändring som innebar att det var fler stugor som beboddes av färre personer, ibland själva.

Som vi sett i genomgången av materialet kunde torpen under mellanperioden alltså fylla flera funktioner, som såväl lockelse som sista utpost. Det samtida bruket av torpen av olika grupper var troligen inte alltid friktionsfritt. Som en illustration kan vi lyfta fram Ivar Lo-Johanssons invändningar på företeelsen med s.k. syrentorp, där relativt resursstarka författare till överpriser hyrde torp att skriva i som han menade skulle göra större nytta som bostad åt någon arbetarfamilj med knappa resurser. I ett samtal med författarvännen Erik Asklund medgav denne ”Jag vet det. Jag vet att jag betalar en högre hyra”, och Lo-Johansson (1957:3) svarade då:

Det värsta är ändå att du idealiserar landet [...]. Du skriver och förgyller landstillvaron, och med det att du förgyller den, hindrar du landsborna själva att få det bättre. Du sluter dig i ditt elfenbenstorp. Och i den estetiska tillvaro du för här, förvänder du ögonen på folk i deras uppfattning om landet.

Slutreflektioner

En sista anhalt: där och när välfärdssverige springer förbi fattigsverige

Vi tycker det är viktigt att lyfta att torpen under den här mellanperioden huserar de sista som lever där permanent, och att samhälle, ägare eller boende därefter egentligen inte längre ser torpstugorna, som någon just levt i, som en möjlig bostad på det

viset. När torpen inte längre fungerar som permanentbostäder eller försörjning rivs de eller blir använda som sommarbostäder för en mer modern och urban befolkning, eller hyrs möjligtvis ut för diverse korttidsboenden eller lokaler en tid innan detta händer. De får då en ny roll i välfärdssamhället där enkelheten och det omoderna kan bli en ny sorts tillgång. De människor som ändå bodde kvar på torpen permanent gjorde det parallellt med ökande moderniteter på andra platser. Torpet blir en plats som det moderna välfärdssverige springer om och här kan vi se skiftet mellan fattigsverige och moderna välfärdssverige. Att studera torpen under just efterkrigstiden blir ett konkret sätt att se när och hur samhället moderniserades, och vad som ingick och inte. Det synliggör de människor som levde i just den tiden, i skarven mellan två samhällen, och de som blev kvar i nåt gammalt eller nåt annat. Och det är just denna skarv som också gör att torpet kan vara en ganska mångskiftande plats.

Ett mynt med två sidor

Torpen tycks vara som ett mellanrum, en plats i marginalen, där det moderna samhället under 1900-talets gång inte riktigt helt tagit sig in. Men myntet verkar ha två sidor: Den kvarvarande, enkla, marginella existensen på torpen kan utgöra en lockelse, något som individer söker sig till. Det kan också vara sista utposten för andra, ett uttryck för brist på resurser att ta sig därifrån. Så att torpen har varit billiga, lediga, för uthyrning, små, omoderniserade och belägna lite avlägset, i marginalen, gör att de blev och till vissa delar fortfarande är, platser som kan tillåta, möjliggöra mer

olika eller alternativa levnadssätt. Men det gör också att de blev platser dit personer kan tvingas till eller tvingas kvar på för att det inte fanns någon annanstans att ta vägen eller ha råd med.

Torpen kan lätt uppfattas som oförändrade, men de har alltså under 1900-talet haft en väldigt skiftande befolkning som stannat eller stannat till. Vi menar att torpen blivit bevarade, i sin nu väldigt uppskattade "ålderdomliga" och enkla karaktär, genom, eller tack vare, att dessa människor bebodde torpen trots en relativt enkel standard.

Ett bredare kulturarv

Studien visar att historierna och beståndsdelarna som bygger upp ett herrgårdslandskap kan vara mycket mer diversifierade, och växlande, än vad som ofta blir synligt exempelvis i många av kulturmiljövårdens beskrivningar av herrgårdars kulturhistoriska miljöer. Dessa historier är långt ifrån den traditionella fokuseringen på den sociala, politiska, ekonomiska och framförallt manliga elitens kulturarv, där det gamla, det vackra, det rika och det maktfulla ges mest utrymme och betydelse. Att studera torpen, och särskilt utifrån dess mellanhistoria, är ett sätt att uppmärksamma andra och yngre historier och deras existens i, och påverkan på, landskapet. Studien ger ett nytt perspektiv på herrgårdslandskapen och visar att de rymmer ett bredare kulturarv än vad som ofta synliggörs. Överhuvudtaget visar vi att torpen som plats, hem och kulturarv är mycket mer mångfaldiga och skiftande än vad som tidigare ofta angetts. Vägen mellan torparnas torp till sommartorp tycks vara långt ifrån spik-

rak. En viktig fråga framåt är hur dessa mångfaldiga historier rent konkret kan lyftas och begripliggöras i kulturarvsförmedling kring ett herrgårdslandskap utan att bli ett splittrat och svårgripbart gäng enskilda, lustiga eller sorgliga anekdoter?

Referenser

- af Kleen, Björn (2009) *Jorden de ärvde*. Stockholm: Weyer.
- Agnidakis, Paul; Maja Lagerqvist & Annika Strandin Pers (2018) I riktning mot en normkreativ kulturmiljövård: Metodutveckling utifrån exemplet Statens fastighetsverk, *Kulturstudier*. 9(1):167–198
- Anderberg, Einar & Bäärnhielm, Mauritz (1965) *Arrendelagstiftningen*, 4, omarb uppl edn. Norstedt, Stockholm.
- Andersson, Ester & Engström, Karl (1984) *Så bodde ä levde da' förr i tia: torpinventering i Björketorps socken*, Bohusläns museum, Uddevalla.
- Ashworth, Gregory; Brian Graham & John Tunbridge (2007) *Pluralising pasts. Heritage, identity and place in multicultural societies*, Pluto press, London.
- Atkinson, David (2008) The heritage of mundane places. I Brian Graham & Peter Howard (red) *The Ashgate research companion to heritage and identity*, Aldershot, Ashgate. s. 381–395.
- Bäck, Kalle (1992) *Början till slutet: laga skiftet och torpbebyggelsen i Östergötland 1827–65*, Noteria, Borensberg.
- Dackling, Martin (2018) *Istället för äktenskap: att driva jordbruk tillsammans med syskon i 1900-talets Sverige*, Nordic Academic Press, Lund.
- Elgeskog, Valter (1945) *Svensk torpbebyggelse från 1500-talet till laga skiftet: en agrarhistorisk studie*, Lt, Stockholm.
- Harrison, Rodney (2013) *Heritage: critical approaches*, Routledge, Milton Park, Abingdon.
- Huddinges Hembygdsförening (1999) *Torp och gårdar i Huddinge*, Huddinges Hembygdsförening, Huddinge.
- Lagerqvist, Maja (2011) *Torpets transformationer. Materialitet, representation och praktik från 1850 till 2010*, Meddelanden från Kulturgeografiska institutionen nr 141, Stockholm.
- Lagerqvist, Maja (2013) Torpen är döda. Länge leve torpen! Hembygdsrörelsens engagemang för torp i efterkrigstidens Sverige, *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 64:73–88.
- Lilla Edets hembygdsförening (1985) *Haneström – Göta: kulturhistorisk skildring*, Lilla Edets hembygdsförening, Lilla Edet.
- Lindvall, Karin (2004) Inledning, i Mats Hellspong, Karin Lindvall, Nicole Pergamen & Angela Rundquist (red) *Herrgårdsromantik och starelände. En studie av ideologi, kulturarv och historieanvändning*, Carlssons förlag, Stockholm.s. 11–22.
- Lo-Johansson, Ivar (1957) *Författaren: självbiografisk berättelse*, Bonnier, Stockholm.
- Nordström, Ludvig (1938) *Lortsverige*, Stockholm.
- Pergament, Nicole (2004) Senmoderna herrgårdsbilder. Nutida herrgårdsmänniskors syn på sig själva och herrgården, i Mats Hellspong, Karin Lindvall, Nicole Pergamen & Angela Rundquist (red) *Herrgårdsromantik och starelände: en studie av ideologi, kulturarv och historieanvändning*, Carlsson, Stockholm, s. 317–342.
- Pettersson, Richard (2003) *Den svenska kulturmiljövårdens värdegrunder. En idéhistorisk bakgrund och analys*, Stockholms universitet, Stockholm.
- Smith, Laura Jane (2006) *Uses of heritage*, Routledge, New York/London.
- Svensson, Henrik (2005) *Öppna Och Slutna Rum – Enskiftet Och De Utsattas Geografi. Husmän, Bönder Och Gods på den Skånska landsbygden under 1800-talets första hälft*, Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi, Lunds universitet, Lund.
- Waterton, Emma (2010) *Politics, Policy and the Discourses of Heritage*, Palgrave Macmillan, Hampshire.

Maja Lagerqvist och Annika Strandin Pers,
Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet